

BYARFORNET

DEN SKÅNSKA

HEMBYGDSTIDNINGEN

Sextorp sett från öster

I detta nummer medarbetar:

FRITZ BENGTTSSON

PER O. CARLENFELT

NILS EMBENIUS

FOLKE HELLBERG

MARIANNE HELLMÉR

VIGGO J. von HOLSTEIN-RATHLOU

GUSTAF HOLTERMAN

NILS E. MÄNSSON

CARIN PERSSON

C. H. SJÖCRONA

HENRY VILLGRUND

Gammal skånsk by med korsvirkesgårdar. Efter akvarell av Frans Lindberg.

Den gamla korsvirkesgården

av
C A R I N P E R S S O N

UNDER senare år har från hembygdsintresserade kretsar efterlysts en bebyggelse som inte verkar förfulande eller främmande för det skånska landskapets känsliga och säregna natur. Man undrar därvid om nutida arkitektur kan få fram en modern byggnadstyp som lika fulländat smälter in i det skånska slättlandskapet som de av gemene man en gång uppförda korsvirkesgårdarna gjorde. Med sina långa låga längor var de som byggnadstyp suveräna och ett med landskapet.

Denna gamla byggnadstyp är nu mycket sällsynt i landskapsbilden. Påträffas någon gammal korsvirkesgård är den vanligen så rationaliserad eller härjad av förgängelse, att det är svårt att få en riktig föreställning om hur folk där levat och bott för några generationer tillbaka.

Som väl är har de skånska bondgårdarnas historia satts på pränt av intresserade forskare.

Här nedan skall behandlas en korsvirkesgård från tiden före enskiftets genomförande. Det huvudsakliga stoffet är hämtat ur en skrift utgiven av Skånska Hushållningssällskapet när seklet var mycket ungt.

De gamla byarna, där gårdarna låg samlade, var mycket olika till storleken, ibland endast med två gårdar, ibland ända upp till 30 stycken. Gårdarna låg i två rader på ömse sidor om bygatan, alla med portarna vettande ut mot denna. Den fyrålgade gården var alltid kringbyggd. Detta skänkte lugn och trygghet.

Utmed bygatan låg stallängan genom vilken gatuporten ledde in på gårdsplanen. Stallängan inrymde

både häststall, fårhus, fähus samt ofta även en foderlada. De båda sidolängorna upptogs av logar och loggolv. Från en av dessa längor gick den s. k. toftporten ut på ägora, och i den andra fanns vagnsport, huggehus, torvhus m. m.

Boningslängan låg alltid med gavlarna i öster och väster mitt emot gatuporten. Förstugan var belagd med kullersten och hade vanligen s. k. halvdörrar. På var sin sida om förstugan låg stugan och sterset. Golvet i sterset var stensatt. I sterset utfördes en del grövre arbeten som hade med matens och dryckernas behandling att göra. Rummet sträckte sig tvärs över längan och hade även direkt utgång till gården. En inmurad kittel hade sin plats i sterset, vidare sådant som hörde till brännvinsberedningen, såsom mäskkar, jästbalja och dranktunna.

Stugan var det egentliga boningsrummet och sträckte sig liksom sterset tvärs över längan. Golvet i stugan utgjordes av tilltrampad lera. Taket var ett brädloft som vilade på de synliga bjälkarna. Färgen på bjälkarna blev under årens lopp mörkbrun. Väggarna var vitkalkade, fönstren små och försedda med blyinfattade rutor. Inredningen i stugan var densamma överallt, endast bohaget kunde skifta något i färg och form i olika trakter.

Kom tiggaren eller rackaren på besök fick dessa sitta på stackarbänken som alltid stod mellan förstugudörren och kakelugnen.

Mitt på stugans vägg hade den stora gjutjärnsgnugnen sin plats. Den eldades från skorstenen. På andra sidan ugnen stod kakelugnsbänken och vinkelrätt mot denna en annan väggfast bänk. I bortre hörnet stod den stora himlasängen som också var väggfast. I senare tid fick golvklockan sin plats på kortväggen mitt emot ingångsdörren. Längs långväggen mot gården stod en annan väggfast bänk vars nedersta del närmast förstugan utgjordes av gåsabänken. Framför kortändan av det stora bordet stod högsätesbänken, husfaderns och husmoderns plats. Kvinnobänken, där kvinnfolket satt under måltiderna stod vid bordets andra långsida. En eller ett par stolar stod vanligen vid kakelugnen. I hörnet vid högsätet hängde vråskåpet.

Innanför stugan låg "baghuset", som gick tvärs över längan, samt en eller två kammare innanför. I dessa rum fanns ingen eldstad. De hade liksom stugan lergolv och brädloft. I denna del av boningslängan förvarades kistorna med sina vävnader och kläder. Här stod också en väl uppbäddad säng. I

den ena kammaren förvarades ofta "melbingen". Den andra kammaren var vanligen pigkammare.

Från en stege i förstugan kom man upp på vinden där man förvarade spannmål ovanför stugan och bakhuset. Maten lagades på eldstaden med den stora öppna skorstenen mitt emot ingången i förstugan. Bakom eldstaden fanns bakugnen som sträckte sig ett stycke utanför ytterväggen. I Skåne dröjde det länge innan skorstenen slog igenom, och Linné berättar från sin skånska resa år 1751, att skorstenarna som nu står på stugorna är ett nytt mod. Röken hade förut fått söka sig ut genom dörren. Så sent som under 1800-talets början fanns dylika rökstugor som saknade skorsten.

Så som här skildrats tedde sig vanligen den skånska bondgården på slätten. Avvikelser från denna typ saknades dock inte. Så kunde vid större gårdar ibland även en mindre länga ligga inne på gården.

Att de gamle satt på s. k. undantag var det vanligaste längre tillbaka. Därför förekom vanligen en undantagslägenhet i gården. Denna hade sin plats i en av uthuslängorna, omedelbart intill bostadslängan. Vanligen hade undantagsbostaden fyra rum, stuga, sters, kammare och förstuga, alla dock betydligt mindre än rummen i boningslängan.

Gårdsplanen var belagd med kullersten. Brunnen, vanligen en s. k. brunnjung, hade också här sin plats. På gårdsplanen låg också gödselhögen, eller också två gödselhögar på var sin sida om gatuporten.

Bland de många arbeten som det gamla byalaget hade att gemensamt svara för var uppförandet av de nybyggen som ansågs behövliga i byn.

När en korsvirkeslänga skulle uppföras gjordes först trävirket till den s. k. "timran" färdigt och hoppassades på marken, så att denna kunde uppsättas på en gång. Det var vanligen ett stort uppbåd från byn som kommit för att hjälpa till vid timringen. Virket som man helst använde var ek, men måste furu användas, så var man mycket mån om att det s. k. fotträet som ofta lades direkt på marken åtminstone var av ek. I sydöstra Skåne använde man inte fotträ, utan där hade man en fot av vanlig kullersten på vilken stolparna ställdes direkt. Väggarummens indelning i vågrät riktning gjordes genom de s. k. löshulten vars ändar infälldes i stolparna. För att byggnaden inte skulle dra sig fästes de s. k. snedstyvern i hörnen. Binningen hölls samman genom att takbjälkarna med ett en

halv aln långt bjälk-huvud gick genom varje stolpar. En träkil genom bjälk-huvudet gav den åsyftade fastheten. I öppningarna mellan stolparna insattes stakar av kluven ved och mellan dessa inflätades vanligen halm, hassel — eller pilkäppar för att bättre binda leran. Gavlarna täcktes långt tillbaka med flätning av vide och sedermera med bräder.

Leran till kliningen av väggarna hämtades från byalagets gemensamma lertag. Fyra lerältar med cirkelformig yta och en tjocklek av 2 till 3 kvarter iordninggjordes utanför timran och inne på gårdsplanen två stycken liknande. Varje lerälta trampades av fyra par hästar med en dräng på hästryggen till varje par. Först trampades leran torr tills den blev riktigt fin. Sedan slogs vatten på, och halm, takboss och agnar rördes i, och allt trampades samman till en seg massa. Efter detta höljdes lerältan över med halm och fick stå och fastna en dag innan den skulle användas till klining.

Arbetet med kliningen skulle utföras av byalagets pigor och drängar. Pigorna hade hand om själva kliningen. En piga stod vid väggens ytersida och en vid innersidan och smetade på leran med händerna. Drängarna tjänstgjorde som hantlangare. Dessa klineväggar var inte särskilt hållbara utan krävde ständig underhållning. För att skydda såväl lerväggar som trävirke kalkades väggarna. Rödmål-

ning eller tjärning av bjälkarna kom först med en senare tid.

Sedan väggarna var färdiga belades golvet i bostadslängan och logarna med lera i två till tre kvarters tjocklek. Sterset, förstugan och stallarna fick golv av kullersten.

I äldre tider var alla bondgårdar på slätten täckta med halm. Det skånska sättet att lägga halmtak var särskilt berömt. Till täckningen användes långhalm med vipporna avskurna. Sedan halmen lagts jämn, lades tvärs över den fingertjocka hasselkäppar. Både halmen och käpparna bundos fast vid läktena, och när taket var färdiglagt slogs det jämnt med en s. k. täckraka. Taket ryggades av två alnar långa ryggträ.

När det gemensamma arbetet med ett nybygge var färdigt, avslutades det hela med ett rundligt tilltaget gille. Dessa gillen hängde intimt samman med all den gemensamma hjälpen, och var vanligtvis den enda form av lön som gavs för denna.

Korsvirket hade dock sina brister. Klineväggarna var tunna och tog lätt åt sig fuktighet och föll lätt sönder. Fastän byggnadstypen både med hänsyn till material och byggnadskostnader var synnerligen billig, skulle den dock inte komma att bli bestående när en ny tids krav gjorde sig gällande. En av dessa gamla korsvirkesgårdars främsta förtjänst var dess stora förmåga att framhålla och bevara det skånska landskapets särart.

R I D Å

av

N I L S E M B E N I U S

*När min älskade kom, blev jag mycket glad,
ty det är trist att leva allena.
Och vi dansade can-can på lyckans estrad
och vals på livets arena.*

*När min älskade gick, blev jag mycket glad,
ty can-can och vals kan trötta.
Och jag är så tacksam att hon gav sig åstad,
innan skorna blevo för nötta...*